

تحصیل بورے والا دی سرکڈھویں نویں پنجابی شاعری

Abstract:

This article is full of effective information about important modern punjabi poetry of tehsil Burewala district Vehari, Punjab. Firstly the writer has given the short history of tehsil Burewala. Then the writer has explained complete tradition of punjabi poetry in tehsil Burewala from 12th century to 21 century. After that the writer has discussed different aspects of poetry of six modern poets of Burewala like Ali Muhammad Malook, Dr. Aslam Rana, Hanif Sufi, Akram Bajwa, Kaleem Shahzad and Dr Naveed Shahzad. This article is a humble attempt to cover all the effective data on important modern punjabi poetry of tehsil Burewala.

KeyWords: Burewala, Aspects, Modern, Tradition, Punjabi Poetry

بورے والا ضلع وہاڑی دی وڈی تے اہم تحصیل اے۔ ضلعی صدر مقام توں 35 کلومیٹر دے فاصلے تے مشرق وے واقع اے۔ مشرق ول تحصیل عارف والا، شمال مغرب وچ تحصیل چیچہ وطنی تے جنوب آلے پاسے ستلج دریا توں پار ضلع بہاولنگر اے جدکہ وہاڑی بورے والا دے مغرب وچ واقع اے۔ اے غفار پاشا اپنی کتاب ”بورے والا..... تاریخ کے آئینے میں“ وچ بورے والا دے تاریخی پچھوکڑ بارے انج لکھدے نیں:

”تحصیل بورے والا کا یہ علاقہ زمانہ قدیم میں کھتوال دیوان چاولی مشائخ کے ماتحت تھا۔ کسوال میں قاضی بیٹھتا تھا۔ جب سکھوں کی عملداری کے بعد انگریز نے 1869ء میں اقتدار سنبھالا تو میلسی کو تحصیل بنا کر اس علاقے کو میلسی کے ماتحت کر دیا۔ 1925ء میں جب بورے والا اور وہاڑی منڈیوں کی منظوری دی گئی تو دونوں قصبوں کو میلسی کی سب تحصیلیں بنا دیا گیا۔ یکم اپریل 1962ء میں جب

سب وہاڑی کو تحصیل بنایا گیا تو بورے والا سب تحصیل کو میلسی کی بجائے وہاڑی کے ماتحت کر دیا۔ 1976ء میں جب وہاڑی کو ضلع کا درجہ دیا گیا تو بورے والا کو سب تحصیل سے بڑھا کر تحصیل کا درجہ دے دیا گیا اور گلو جو کہ تحصیل پاک پتن میں تھا کو بورے والا میں شامل کر کے سب تحصیل کا درجہ دے دیا گیا۔“ (1)

بورے والا دے ناں دے حوالے نال مختلف لکھاریاں تے نقاداں نے مختلف راواں دتیاں نیں: روزنامہ پکار اسلام آباد دے مطابق:

”اس شہر کے معزز بزرگوں اور صاحبانِ علم کا کہنا ہے کہ جہاں لودھراں کو لاہور سے ملانے والی ریلوے لائن واقع ہے وہاں عین اس مقام پر جہاں ان دنوں ریلوے سٹیشن کی عمارت بنی ہوئی ہے۔ وہاں بوڑا سنگھ نامی ایک شخص کی جھگی ہوا کرتی تھی۔ اس جھگی کے عین قریب ایک تالاب بھی ہوا کرتا تھا اس لیے قصبہ کا نام بوڑا سنگھ نامی اس بزرگ کے نام سے منسوب کر دیا گیا۔“ (2)

روزنامہ نوائے وقت وچ بورے والا دے ناں دے حوالے نال انج بحث کیتی گئی اے:

”بورے والا کی پرانی آبادی چک 517 ای بی اور چک 438 ای بی جو اب کوٹ نور محمد کے نام سے موسوم ہے، پر مشتمل تھی جس کے گرد و نواح میں بھی بہت سی چھوٹی چھوٹی بستیاں آباد تھیں۔ جو اب زندگی کی تمام بنیادی سہولتوں سے بہرور ہو چکی ہیں۔ مقامی اور معمر باشندوں کے مطابق بورے والا کا پرانا نام ”پورا“ تھا چونکہ ان ہر دو بستیوں کے درمیان بہنے والی ”بڈھ“ کے دونوں کناروں پر خود رو درخت اکاں اور لئی کثرت سے جھنڈ کے جھنڈ اگتے اور ان پر پور پھولوں کی صورت میں لگتا جسے مقامی مولیٹی بصد شوق کھا کر اپنا پیٹ بھرتے۔ وہی پور بعد ازاں بورا مشہور ہوا جسے آج بورے والا کہتے ہیں۔“ (3)

کلیم شہزاد ہوراں اپنی کتاب ”ضلع وہاڑی، تاریخ، ثقافت، ادب“ وچ بورے والا دے ناں دے حوالے نال اک لمی بحث کیتی اے تے سٹا کڈھیا اے:

”گول چوک“ دے نیڑے اک کھوہ ہندا سی جیہدا مالک بوڑا نامی ہندا ہووے گا تے آل دوآلے دی تھاں وی اوہدی ہووے گی۔ جدوں انگریزاں نے ریلوے لائن ایس تھاں توں لنگھائی تے ایس علاقے وچ مزار دیوان چاولی مشائخ دی قدامت تے اہمیت پاروں تے دو جیاں لوڑوں پاروں ریلوے سٹیشن بنایا گیا تے ایس سٹیشن داناں ”بوڑا“ دے ناں دے حوالے نال ”بوڑے والا“ رکھیا گیا۔“ (4)

اُپر لیاں ساریاں گلاں تے حوالیاں نوں مکھ رکھیے تاں ایہ گل نتر کے سامنے آوندی اے کہ اوس

دور وچ آباد ہون والیاں بستیاں نوں ”چاہ بوڑے والا“ تے ”چاہ کھنڈاں والا“ ورگیاں ناواں تو سدیا جانداسی کیوں جے دریاواں دے کنڈھیاں توں بعد لوک کھوہاں دی وسوں نوں بوہتا پسند کر دے سن۔

پنجابی دنیا بھر دیاں زبانان وچ بڑی سچی قسمت تے بھاگاں والی زبان اے کیوں جے ایس کرماں والی زبان نوں مڈھ توں ای بزرگاں ولیاں، صوفیاں تے اللہ والے لوکاں دی نگھ تے پریم بھری چھاں پٹھ پٹھن دا موقع ملیا اے۔ ایہناں دعاواں نال ایہ ودھدی پھلدی گئی تے اج ایس دیاں مہکاں تے خشبوواں پاروں تھان تھان ایہدی مستانی واشنا کھلری ہوئی اے۔ ایس زبان دی سینکڑیاں ورھیاں تے کھلری ہوئی ادبی روایت اے جیہڑی ایس دے پکے تے پیڈھے پچھوکر دی گواہی دیندی پئی اے۔

ایس حوالے نال ماہنامہ لہراں لاہور دے اک شمارے وچ انج وچار سا نچھے کیتے گئے نیں:

”جس زبان دے سوبل، ملوک تے نازک جیئے بُٹے نوں اللہ دے بزرگاں تے اوہدے نیک بندیاں نے سچیاں ہتھان نال نگھ تے خلوص دا پانی پایا ہووے اوس اُتے کدی خزاں نہیں آسکدی۔ ایس زبان دی باقاعدہ ادبی روایت بزرگاں نے ای بنھی اے۔“ (5)

انج تاں کسے وی زبان و ادب بارے اندازہ لانا اوکھا ہوندا اے کہ اوہ کدوں شروع ہويا۔ کیونکہ زبانان اک دن یاں اک ورھے وچ پیدا نہیں ہوندیاں ایہناں دے پچھے ہزاراں سال دا پچھوکر موجود ہوندا اے۔ شریف کنجاہی پنجابی زبان دی عمر دے حوالے نال لکھدے نیں:

”پنجابی شاعری دی عمر کئی اے؟ ایہ گویڑ لانا سوکھا نہیں۔ زبان کسے خاص دن دا جنم ہوندیاں نیں تے نہ اوہناں دیاں رچناواں۔ ایس کر کے ایہ اندازہ نہیں لگایا جاسکدا جے کوئی زبان کیڈی کو پرانی اے تے اوس دی شاعری کنے چر دی اے۔

ایہ تاں اردو شاعری تے زبان دے بارے وی گویڑ نہیں لگ سکیا جیہڑی ہتھان وچ جمی۔“ (6)

تختییل بورے والا وچ پنجابی شاعری ادبی روایت دا جائزہ لین توں پہلاں اسیں ایہدی ونڈ کر لینے تاں گل سمجھن وچ سکیائی ہو جاوے۔ ڈاکٹر نوید شہزاد نے اپنے اک مقالے وچ ضلع وھاڑی دے پنجابی شاعراں دی ونڈ انج کیتی اے:

(ا) پہلا دور 1100ء سے لے کر 1900ء تک

(ب) دوسرا دور 1901ء سے لے کر 1947ء تک

(ج) تیسرا دور 1948ء سے لے کر 1993ء تک۔ (7)

اسیں ایسے ونڈ دے حساب نال ای گل اگے ٹوراں گے۔ ایہناں دوراں وچ شاعراں دی ونڈ جمن تاریخ دے حساب نال کیتی گئی اے۔ پہلے دور وچ جدوں جھات پائیے تاں پتہ لگدا اے کہ بابا فرید

ہو راں گروں اک لمیرے عرصے تیکر خلا نظر آؤندا اے تے کنے چیر گروں شعری روایت دیاں کڑیاں مڑ
جڑ دیاں دسدیاں نیں۔ پرایہ کیوں ہو سکدا اے پئی اتھے دے وسیکاں اتے فریدی ادبی روایت نے
اپنا اثر نہ دکھایا ہووے۔ کلیم شہزاد ہوراں پہلے دور دے شاعر ایدے سے نیں:

”بابا فرید، میاں غلام قادر، بابا فقیر اللہ قادری، میاں نور محمد، بیربل، میاں ریحان،
بشیر فیروز پوری تے کوئی کھل۔“ (8)

دو جے دور 1901ء توں لے کے 1947ء تیکر تقریباً اٹھتی (38) شاعر آؤندے نیں۔ جہناں
دے ناں انج نیں: 1- فتح محمد ناز جھنگوی (پیو دا ناں اللہ دتہ ذات بلوچ، جمن تاریخ 1903ء،
وفات 1978ء بورے والا)، 2- جیونا (اصل ناں نیاز علی، پیو دا ناں بیربل، ذات قریشی، جمن
تاریخ 1905ء وفات 1988ء بورے والا)، 3- محمد اسماعیل سائل (پیو دا ناں محمد موسیٰ، ذات راجپوت
بھٹی، جمن تاریخ 1909ء)، 4- حکیم فیروز دین انصاری (پیو دا ناں لہو، جمن تاریخ 1910ء)، 5-
عنایت اللہ راشد (جمن تاریخ 1911ء، وفات 1986ء)، 6- غلام حیدر ممتاز (پیو دا ناں غلام حسین
خاں، جمن تاریخ 1912ء، وفات 1982ء، ذات تیم انصاری)، 7- حکمت بری لدھیانوی (اصل ناں
عبدالحکیم، پیو دا ناں چودھری نبی بخش، جمن تاریخ 1918ء، ذات راجپوت بھٹی)، 8- سردار مسیح بندہ (پیو دا
ناں ڈیوڈ مسیح، جمن تاریخ 1919ء، ذات کھوکھر، 9- امیر بخش امیر (پیو دا ناں میاں رانا، جمن تاریخ
1920ء، ذات پرہاڑ)، 10- آغاز رفیق ساقی (پیو دا ناں آغا غلام محمد، جمن تاریخ 1922ء، ذات سکے
زئی)، 11- غلام محمد بھٹی (پیو دا ناں آغا غلام محمد، جمن تاریخ 1922ء، ذات بھٹی، وفات 1963ء)،
12- احمد بخش (پیو دا ناں میاں جھنڈے خاں، ذات کھوکھر، جمن تاریخ 1923ء)، 13- محمد یار جوگی (پیو دا
ناں میاں رجاوہ، جمن تاریخ 1926ء، ذات لنگڑیال)، 14- منشاء سلیمی (پیو دا ناں میاں شادی، جمن
تاریخ 1928ء، ذات ارائیں)، 15- نجم الدین بابر (پیو دا ناں بابو فضل دین، جمن تاریخ 1929ء، ذات
راجپوت کھوکھر)، 16- اسماعیل بھٹی (پیو دا ناں محمد ابراہیم، جمن تاریخ 1932ء)، 17- فضل عاجز (پیو دا
ناں شیر محمد، جمن تاریخ 1933ء، ذات ارائیں)، 18- میاں رانجھا (پیو دا ناں میاں جیون خاں، جمن
تاریخ 1933ء، ذات بلوچ)، 19- علی محمد ملوک (پیو دا ناں نواب دین، جمن تاریخ 1935ء، ذات
راجپوت)، 20- چودھری محمد اسلم (پیو دا ناں فضل دین، ذات گوجر، جمن تاریخ 1935ء)، 21- نذیر اذفر
(پیو دا ناں غلام محمد، جمن تاریخ 1937ء، ذات موکھر)، 22- رشید طاہر بھٹی (پیو دا ناں محمد اسماعیل، جمن
تاریخ 1938ء، وفات 1988ء، ذات راجپوت بھٹی، وفات بورے والا)، 23- ممتاز احمد ممتاز (پیو دا
ناں شرف دین، جمن تاریخ 1939ء، ذات قریشی)، 24- قابل حسین قادری (پیو دا ناں شرف دین، جمن
تاریخ 1939ء، ذات قریشی)، 25- نذر بھٹی (پیو دا ناں میاں خان محمد، جمن تاریخ 1941ء)،
26- برکت علی باوا ماڑی والا (پیو دا ناں خوشی محمد، جمن تاریخ 1941ء، ذات قریشی)، 27- یوسف علی

یوسف (پیوداناں حاجی نواب دین، جمن تاریخ 1942ء، ذات ارائیں)، 28- رشید ایرانی (پیوداناں احمد دین، جمن تاریخ 1942ء، ذات ارائیں)، 29- اختر حسین مرزا (پیوداناں مرزا فضل دین، جمن تاریخ 1942ء، ذات مغل)، 30- ملک یوسف (پیوداناں محمد دین، جمن تاریخ 1942ء ذات اعوان)، 31- رانا الیس کے مسعود (پیوداناں رانا علی محمد، جمن تاریخ 1944ء، ذات راجپوت)، 32- سید مسعود ہاشمی (پیوداناں محمد احمد شاہ، جمن تاریخ 1944ء، ذات سید)، 33- مظہر شہزاد بھٹی، (پیوداناں پہلوان خان، جمن تاریخ 1944ء، ذات بھٹی)، 34- سرفراز انصر (پیوداناں منظور خاں، جمن تاریخ 1945ء، ذات ڈھڈی، جمن تھاں بورے والا)، 35- سرمد انصاری (پیوداناں عبدالکریم، جمن تاریخ 1946ء)، 36- اشفاق فروتن (پیوداناں محمد شریف محرم، جمن تاریخ 1947ء، ذات ہاشمی)، 37- ڈاکٹر اسلم رانا (پیوداناں رانا خیرات اللہ خاں، جمن تاریخ 18 اگست 1947ء، وفات 1996ء، ذات راجپوت)

دو بچے دور دے ایہناں شاعراں وچوں کجھ ناں انجیسے نیں جیہڑے امر ہو گئے نیں جیہناں وچ غلام حیدر مستانہ، منشا سلیمی، علی محمد ملوک، نذیر اذفر، ممتاز احمد ممتاز، نذر بھٹی تے ڈاکٹر اسلم رانا ہوراں دے ناں آؤندے نیں۔

دو بچے دور مگروں 1948ء توں لے کے چالو سسے تیک دا تیجا دور آؤندا اے۔ الیس دور وچ پنجابی اتے ڈھیر سارا کم ہو یا تے اگے وی ہو رہیا اے۔ الیس دور دے نال تعلق رکھن والے پنجابی شاعراں دی وڈی گنتی سامنے آؤندی اے جیہناں دے ناں کجھ الیس طرح نیں: 1- ڈاکٹر نیر صدانی (اصل ناں افتخار احمد خاں، پیوداناں محمد شیر خاں، ذات راجپوت، جمن تاریخ 1948ء، جمن تھاں بورے والا)، 2- بشیر جعفری (پیوداناں سردار علی جعفری، ذات کھل، جمن تاریخ 1949ء، جمن تھاں وھاڑی)، 3- حنیف صوفی (پیوداناں صوفی رحمت علی گوجر، جمن تاریخ 1949ء، جمن تھاں بورے والا)، 4- انیس ہاشمی (اصل ناں غوث محمد شاہ، پیوداناں شاہ محمد، ذات ہاشمی سید، جمن تاریخ 1950ء، جمن تھاں تحصیل میلیسی)، 5- عبدالغفور غمگین (پیوداناں میاں اللہ بخش، ذات کھوکھر، جمن تاریخ 1951ء)، 6- احمد وسیم (پیوداناں مظہر حسین، ذات سکے زئی، جمن تاریخ 1951ء، جمن تھاں وھاڑی)، 7- مجید خاور میلیسی (اصل ناں عبدالحمید، پیوداناں محمد ابراہیم، ذات ارائیں، جمن تاریخ 1950ء)، 8- مشتاق انجم (پیوداناں شہاب دین، ذات کھوکھر، جمن تاریخ 1951ء)، 9- اکرم باجوہ (پیوداناں عبدالوہاب، ذات جٹ، جمن تاریخ 1952ء، جمن تھاں بورے والا) 10- خلیل بھٹی (پیوداناں محمد صدیق، جمن تاریخ 1952ء، جمن تھاں بورے والا)، 11- میاں حنیف طاہر (پیوداناں محمد رفیق، ذات قریشی، جمن تاریخ 1953ء)، 12- افضل شاہ (پیوداناں خادم حسین شاہ، ذات سید، جمن تاریخ 1953ء)، 13- انیس رحمانی (پیوداناں عبدالوحید خاں، ذات پٹھان، جمن تاریخ 1953ء، وفات 1989ء بورے والا)، 14- کاشف سجاد (اصل ناں صادق حسین، پیوداناں خوشی محمد، ذات مغل، جمن تاریخ 1954ء)، 15- کلیم شہزاد (اصل ناں فقیر محمد،

پودا ناں لال دین بھٹی، جنم تاریخ 1955ء، جنم تھاں بورے والا، 16- مخدوم سید علمدار حسین شاہ (جنم تاریخ 1955ء، جنم تھاں تحصیل میلی)، 17- محمد جعفر سلیم (پودا ناں ملک احمد بخش، ذات کھوکھر، جنم تاریخ 1956ء، جنم تھاں ضلع وہاڑی)، 18- محمود غزنوی (پودا ناں محمد اسماعیل، ذات راجپوت، جنم تاریخ 1956ء)، 19- کمال اکمل (اصل ناں محمد انور، پودا ناں محمد ایوب، ذات کھوکھر، جنم تاریخ 1956ء)، 20- غفار پاشا (پودا ناں جلال دین، ذات جٹ سندھو، جنم تاریخ 1957ء)، 21- انور عاصی (پودا ناں شیر محمد، ذات کھوکھر، جنم تاریخ 1957ء)، 22- ناصر ہاشمی (پودا ناں محمد احمد شاہ، جنم تاریخ 1958ء)، 23- یعقوب انور (پہلوان خان، ذات راجپوت چدھر، جنم تاریخ 1958ء)، 24- رحمت علی راشد (پودا ناں فتح محمد، ذات سدھو جٹ، جنم تاریخ 1959ء، جنم تھاں بورے والا)، 25- رزاق حافظ (پودا ناں نور دین، ذات مغل، جنم تاریخ 1959ء)، 26- ساجد ہماز (اصل ناں محمد اشرف، پودا ناں محمد دین، ذات کمبہ، جنم تاریخ 1960ء)، 27- اورنگ زیب (پودا ناں عبدالرشید بیدار، ذات کھوکھر، جنم تاریخ 1960ء)، 28- جمیل حیدر (پودا ناں لال دین قریشی، جنم تاریخ 1961ء)، 29- عاطر عثمانی (اصل ناں امجد حسین، پودا ناں فدا حسین، ذات راجپوت، جنم تاریخ 1961ء)، 30- سانول بخاری (اصل ناں ملازم حسین، پودا ناں سید اللہ دتہ شاہ، جنم تاریخ 1961ء)، 31- خلیل ساگر (پودا ناں محمد اسماعیل، ذات راجپوت، جنم تاریخ 1961ء)، 32- رزاق تنویر (پودا ناں نذیر اذفر، ذات کھوکھر، جنم تاریخ 1961ء)، 33- زبیر خالد (پودا ناں خوشی محمد، ذات راجپوت، جنم تاریخ 1962ء)، 34- نوازش علی ساحل (پودا ناں محمد انور شاہ، جنم تاریخ 1962ء)، 35- اشرف شاہد (پودا ناں غلام رسول، ذات سندھو، جنم تاریخ 1963ء)، 36- آفتاب ثانی (پودا ناں محمد سلیم، ذات قریشی، جنم تاریخ 1964ء)، 37- فضل احمد خسرو (پودا ناں مرزا سلام الدین، ذات منگول، جنم تاریخ 1965ء)، 38- مہر اسلم سنپال (پودا ناں محمد اشرف، جنم تاریخ 1965ء)، 39- کیف شمسہ (اصل ناں اقبال نذیر، پودا ناں نذیر احمد، ذات ارائیں، جنم تاریخ 1965ء)، 40- خاقان حیدر غازی (پودا ناں انور علی قریشی، جنم تاریخ 1965ء)، 41- محمد اسلم رضا خاں قادری (پودا ناں محمد صدیق خاندادہ، جنم تاریخ 1966ء)، 42- مطلوب اطہر (پودا ناں طفیل نظامی، ذات قریشی، جنم تاریخ 1966ء)، 43- راشد تبسم (پودا ناں فرزند علی صابر ذات شیخ، جنم تاریخ 1966ء)، 44- رمضان سعیدی (پودا ناں محمد اسماعیل، ذات جٹ، جنم تاریخ 1966ء)، 45- ڈاکٹر صفدر حسین برق (پودا ناں خاں محمد خاں، ذات گوجر، جنم تاریخ 1966ء)، 46- رفیع تبسم (پودا ناں نیک محمد، جنم تاریخ 1967ء)، ذات کھوکھر، 47- فرناش سید (پودا ناں خادم حسین شاہ بخاری، جنم تاریخ 1947ء)، 48- طارق حسین طارق (پودا ناں شیر محمد قریشی، جنم تاریخ 1967ء)، 49- عزیز اللہ عابد (پودا ناں محمد طفیل، ذات مغل، جنم تاریخ 1967ء)، 50- شفیق آصف (پودا ناں بشیر احمد، ذات ارائیں، جنم تاریخ 1968ء)

51- معین منظر (پیو دا ناں اسلام دین مرزا، ذات منگول، جمن تاریخ 1968ء)، 52- کاجل کانپوری (اصل ناں ندیم احمد شہزاد، پیو دا ناں عبدالغفور، جمن تاریخ 1969ء)، 53- عابد فرید (اصل ناں صلاح الدین، پیو دا ناں عبدالرشید احمد، ذات کھوکھر، جمن تاریخ 1969ء)، 54- طاہر سلیم (پیو دا ناں بشیر احمد، ذات اراکین، جمن تاریخ 1969ء)، 55- ریاض ہانس (پیو دا ناں حافظ محمد حنیف، جمن تاریخ 1970ء)، 56- نوید شہزاد (اصل ناں نوید احمد، پیو دا ناں عبدالغفور، جمن تاریخ 1971ء)، 57- زعیم رشید، جمن تاریخ 1984ء، 58- ابرار پارس (اصل ناں ابرار پرویز، جمن تاریخ 1984ء)، 59- آصف شہزاد، 60- آصف تجوانہ، 61- افتخار واجد۔

تخصیل بورے والا اجیہا بختاں والا علاقہ اے جتھوں ادب کدی وی مر نہیں سکدا کیونکہ ایہوں دوصوفیاں بابا فرید تے بابا فقیر اللہ قادری دی لوری نصیب ہوئی اے۔ ایسے علاقے توں کئی رسالے، اخباراں وی نکلدے رہے نیں۔ ایہ تخصیل پنجابی زبان و ادب دے حوالے نال گڑھ سمجھی جاندی اے۔ کئی نوجوان لکھاری ہن وی اتھے اپنے اپنے انداز وچ لکھ رہے نیں۔ ایہ قدرتی گل اے کہ جتھے اپنے اہل ادب موجود ہوں او تھے ادبی تنظیمیں دا وجود وی ضروری ہو جاندا اے۔ ایسے لئی تخصیل بورے والا وچ وی کئی ادبی تنظیمیں اپنے اپنے انداز وچ کم کر رہیاں نیں۔ جیویں مجلس میاں محمد بخش بورے والا، لالہ اکیڈمی بورے والا، غالب اکیڈمی بورے والا، ادبی تنظیم نظمینہ بورے والا تے ادبی تنظیم کشف۔⁽⁹⁾ تخصیل بورے والا دی سرکڈھویں نویں پنجابی شاعری دے حوالے نال گل کریئے تاں چھے رحمان ساز شاعر سامنے آؤندے نیں۔ جیہناں دی شاعری دے مختلف پکھاں بارے اسیں تھلے گل بات کراں گے۔

1۔ علی محمد ملوک:

علی محمد ملوک ہوراں پنجابی زبان وچ نعت، غزل تے نظم لکھی اے۔ ملوک ہوریں بنیادی طور تے غزل دے ای شاعر نیں تے پنجابی غزل ای اوہناں دی پہچان اے۔ آپ پنجابی غزل دے جدید شاعراں وچ شامل نیں۔ آپ دے ہم عصراں وچ رؤف شیخ، منظور وزیر آبادی، اکرام مجید توں وکھ پونس احقر، سلیم کاشر، بورے والا وچ کلیم شہزاد، حنیف صوفی، اکرم باجوہ تے پروفیسر منشاء سلیمی دے ناں سرکڈھویں نیں۔ ”مور مچل دیاں سوچاں“، ”سا ہواں درد سمندر پینا“ تے ”چپ دی چادر“ آپ دے تن غزلاں دے مجموعے نیں۔ آپ دی غزل دے حوالے نال انیزہ امانت علی لکھدیاں نیں:

”علی محمد ملوک بہتے پڑھے لکھے سن تے نہ ای اوہناں نے غزل دی روایت تے مطالعے دا شعوری سطح تے اہتمام کیتا۔ خاص طور تے فارسی غزل ایسے لئی اوہناں دی غزل تے فارسی دے اثرات نہ ہوں دے برابر نیں۔ علی محمد ملوک کول رومان

تے عصری شعور نالوں نال چلدے ہوئے دکھالی دیندے نیں۔“ (10)
ملوک ہوراں دی شاعری وچ رومان تے عصری شعور دے نال نال بھر دے حوالے نال
روایتی احساس تے اوہدا روایتی بیان وی موجود اے۔ ایہدے علاوہ وصال دا بھرواں جذبہ وی ملدا اے:
جد تک یار نہ نظریں آوے، چین قرار نہ پاوے دل
ہنجو ہو کے ہاواں بھر بھر رووے تے کرلاوے دل (11)

جدوں وی سوچیا اے میں کدی پردیس جاوَن دا
مرا راہ روک لیندے نیں میرے دلدار دے ہنجو (12)
ملوک ہوراں دی شاعری ظلم دے خلاف تے مظلوماں دی حمایت وچ اے۔ اوہ مظلوماں
نمائیاں نوں اک آس دکھاندے نیں:

آہ مظلوماں دی جے اُٹھی تے پھر توں ویکھ لئیں
ایس دھرتی توں فلک تیکر شرارے جان گے (13)
علی محمد ملوک ہوراں دی شاعری وچ اسانوں آ لے دوالے دیاں رسماں رواجاں توں وی جان
سیہان ہو جاندی اے۔ اوہناں دی شاعری وچ رسماں رواجاں تے سرمایہ دارانہ نظام دے خلاف کھل
کے مزاحمت ملدی اے۔

معاشرے وچ ایہ لوبھ والی کیہ ریت ٹر پئی ملوک ویکھیں
غریب گھر دی جوان بیٹی عذاب بن گئی اے داج بدلے
پران توڑے نیں تن دے سارے ایہ قحط قہری نے قہر کیتا
کہ ماں نے بچے وی وچ کھا دے نیں دو دناں دے اناج بدلے (14)
ملوک ہوراں دی غزل وچ کوئی بناوٹ نہیں اے۔ نکلے نکلے مصرعیاں وچ وی وڈی گل
کر جاندے نیں۔ پروفیسر ڈاکٹر ناہید شاہد ہوراں نے لکھیا سی کہ:

”علی محمد ملوک پنجابی دے بہت وڈے شاعر سن۔ اوہناں نے بڑی سادگی نال
شاعری وچ کمال دی معنویت استعمال کیتی اے۔ چھوٹے چھوٹے مصرعیاں وچ
سدھی گل کرنا اوہناں دا شیوہ اے۔ عام طور تے اپنی شاعری نوں اُچے درجے
تے فائز کر چکے سن۔“ (15)

کئی پنجابی شاعراں نے ”اکلاپے“ نوں اپنی شاعری دا موضوع بنایا اے۔ ملوک ہوراں دی
غزل وچ وی ایہ رنگ دکھالی دیندا اے:

اکلاپے دے پنجرے تڑکے روویں گا

توں میری تصویر نوں پھڑ کے روویں گا

آگئی تینوں جد دی میری یاد کدی

پھر سوچاں دی سولی چڑھ کے روویں گا⁽¹⁶⁾

ملوک ہوراں دی شاعری دی وڈی خوبی ایہ اے کہ اوہ انسانیت دی گل کردے نیں۔ انساناں نال محبت تے دو جیاں لئی قربانیاں دین دا جذبہ اوہناں دے خونِ خمیر دا حصہ اے۔ ایسے لئی اوہناں دی ہر گل وچ نہ صرف کھراپن اے بلکہ اک خاص تاثیر وی اے:

سوچ سمندر تردے عمر گزار لئی

دکھڑے جردے جردے عمر گزار لئی

لوکاں نوں اپڑاندے رہے آں منزل تے

اپنی وچ سفر دے عمر گزار لئی⁽¹⁷⁾

رومان تے عصری شعور، روایت تے جدت نوں نال لے کے چلنا اوہناں دا ای کم اے۔
پروفیسر حسین سحر لکھدے نیں:

”علی محمد ملوک ہوری اوہناں وڈے پنجابی غزل گو شاعراں وچوں نیں جیہناں اُتے

پنجابی غزل تے پنجابی ادب ہمیش مان کردا رہوے گا۔ علی محمد ملوک دی شاعری

روایت تے جدت دا حسین امتزاج اے۔“⁽¹⁸⁾

ایہدے علاوہ ملوک ہوراں شخصی نظماں وی لکھیاں نیں۔ جیہڑیاں ”مہک اڈاری حرفاں دی“ دے سرناویں نال چھپیاں۔ پنجابی شاعری وچ موضوعاتی تے شخصی نظماں دی بھریں روایت موجود رہی اے۔ پنجابی شاعری حمد دی صورت وچ اللہ تعالیٰ دی تعریف، نعت دی شکل وچ حضور ﷺ دی تعریف تے منقبت دی ہیئت وچ بزرگ ہستیاں نوں خراجِ تحسین پیش کیتا جاندا رہیا اے۔ ایسے طرح ای کلاسیکی شاعری وچ منظوم قصیاں وچ مڈھ حمد، نعت دے بعد معتبر مذہبی ہستیاں دے ذکر نال بجھیا ملدا اے۔ پرنویں نظم وچ علی محمد ملوک ہوراں نے چنگے طریقے نال ایس ریت نوں آگے ودھایا اے۔ وگی دے طور تے ویکھو کہ اوہناں نے میجر طفیل شہید نشان حیدر نوں خراجِ تحسین انج پیش کیتا اے:

دلیں دی عزت دے رکھوالے انج شہادت پاؤندے نیں

اپنی جان نچھاور کر کے دلیں دی آن بچاؤندے نیں⁽¹⁹⁾

ایسے طرحاں ملوک ہوراں ”مزدور“ نوں خراجِ عقیدت پیش کردے ہوئیاں انج لکھیا اے:

کر کے محنت توں مزدور دلیں کریں خوشحال

کہن سیانے سارا جگ اے تیرے نال نہال⁽²⁰⁾

ملوک ہوراں دیاں ساریاں شخصی تے موضوعاتی نظماں پڑھ کے ایہ گل منتر کے سامنے آؤندی

اے کہ اوہناں ایہ نظمیں اپنے آپ نوں شاعر منوان لئی نہیں آکھیاں سن بلکہ اوہناں دا مقصد صرف اپنی رائے دا اظہار سی تے ایہناں نال لگاؤ، تعلق تے خراج عقیدت پیش کرنا سی۔

ملوک ہوراں پنجابی نعت وچ وی بھرواں حصہ پایا اے۔ اوہناں نوں فنِ نعت گوئی وچ وی کمال حاصل سی۔ اوہناں دیاں نعتاں عشق رسول ﷺ وچ ڈبیاں ہوئیاں نیں۔ مدینے جاون دی تڑپ، اپنے وکھرے ستاون دا دل، آپ ﷺ دے اخلاق تے اوصاف بیان کرن وا ڈھنگ جیہڑا اوہناں کول ملدا اے اوہدی مثال نہیں ملدی۔ اپنی حیاتی دے اخیر لے سالاں وچ صرف نعت ای لکھدے رہے۔ ”اکھرا کھرا باشتا“ علی محمد ملوک دے مرشد ”فقیر اللہ قادری“ دے عارفانہ کلام تے علی محمد ملوک ہوراں دے حمدیہ تے نعتیہ کلام دا پورا اے۔ جہنوں اکرم باجوه ہوراں تے مرتب کیتا اے ایس وچ علی محمد ملوک ہوراں دیاں تن حمدیں تے اُنی نعتاں شامل نیں۔ ونگیاں ویکھو:

خدایا بھیت نوں تیرے کوئی وی پا نہیں سکيا
تیرا محبوب دی جانی ایس بس اک رازداں تیرا (21)

دل نوں ہر پل آساں لکياں
رحمت تیری نال نبی جی
نظر ملوک زیارت منگے
دل وچ رہوے خیال نبی جی (22)

(2) ڈاکٹر اسلم رانا:

ڈاکٹر اسلم رانا ہوراں دیاں پنجابی نظمیں دیاں دو کتاباں، ”تپدی تریل“ 1984ء وچ تے ”ساون سفنے“ 1990ء وچ چھپیاں۔ ایہناں توں علاوہ کجھ ان چھپی شاعری تے انگریزی نظمیں دے پنجابی ترجمے وی نیں۔ ڈاکٹر اسلم رانا ہوراں دی شاعری پڑھ کے ایہ گل بڑی آسانی نال سمجھ آ جاندی اے کہ اوہناں دا پنجابی دے لوک ادب، روحانی ادب، صوفیانہ ادب تے جدید پنجابی شاعری دا مطالعہ کرنا وسیع اے۔ پروفیسر ڈاکٹر خواجہ محمد زکریا اوہناں دی شاعری بارے لکھدے نیں:

”وہ پنجابی شاعری کی کلاسیکی روایت سے پوری طرح آگاہ ہیں اور جدید شاعری سے بھی بخوبی واقف ہیں۔ انھوں نے اپنی پنجابی شاعری میں کلاسیکی اور جدید رنگوں کو ملا کر ایک نیا رنگ پیدا کیا ہے جو ان کا اپنا رنگ ہے انھیں جدید پنجابی شاعری کا ایک اہم شاعر قرار دینا درست اور بجا ہے۔“ (23)

ڈاکٹر اسلم رانا دی شاعری وچ محبوب دا ذکر وی دو جے شاعراں طرح ملدا اے۔ اوہناں نے اوہ جذبات بیان کیتے نیں جیہڑے عاشق ولوں محبوب دی جدائی وچ کہے جاسکدے نیں:

اس کالج دا اک اک لان/ تے اک اک کمرہ/ تیرے سا ہواں دے نال مہکے/
اس کالج دی اک اک روش/ تے اک اک پوڑی/ تیرے نقشاں دے نال چمکے/
اس کالج دا اک اک زکھ/ تے اک اک ٹہنی/ حسن تیرے نال لٹکے، (24)
ڈاکٹر اسلم رانا دی شاعری دے موضوعاں بارے ڈاکٹر عاصمہ قادری اپنے وچار انج سانجھے
کردیاں نیں:

”ڈاکٹر اسلم رانا دی شاعری دے موضوعات دا جتھوں تائیں ذکر اے شاعری دا اک
وڈا حصہ ڈاکٹر بشیر حسین (مرحوم) دے حوالے نال لکھیا گیا۔ اوہناں نوں شاعر نے
اپنا پیرومرشد منیا اے باقی موضوع ہجر، وچھوڑا، اکلاپا، اداسی، وصل دی چاہت تے
خوف نیں۔ تصوف دے حوالے نال وی کچھ نظماں لکھدیاں نیں۔“ (25)
تہائی تے اکلاپے نال تاں ڈاکٹر اسلم رانا دا جنم دن دا ساتھ اے۔ اوہناں دیاں نظماں ”اکلاپا“،
”میری عادت“، ”یاداں دے پرچھانویں“، ”سوچاں دے بند دروازے“، ”فرق کیہ پینا اے؟“
ساریاں ایس اکلاپے نوں ای ظاہر کردیاں نیں۔ نظم اکلاپا دیکھو:
اساناں تے تردی ہوئی/ اک کئی جی کئی بدلی/ ہر کچھوں ہر دکھوں مینوں/ میرے
ورگی لگی، (26)

ایسے طرح اوہناں دی نظم ”فرق کیہ پینا اے“ وچ اکلاپا کھل کے سامنے آؤندا اے:
تسیں اوسبھ گھریاراں والے/ ماں پیو/ بھین بھراواں والے/ آل اولاد/ پرواراں
والے/ میں اکلاپے دے سب دا ڈنگیا/ کل مٹگا، (27)
ڈاکٹر اسلم رانا ہوراں نے پنجابی دی کلاسیکی شاعری دا بھرواں مطالعہ کیتا ہو یا سی تے پنجابی
دی ساری شعری روایت توں جانوسن۔ ایس لئی روایتی کردار، تشبیہاں تے استعارے کئی نظماں وچ
لکھدے نیں۔ ہر پاسے امن تے پیار چاہندے نیں پر جدوں کچھ نہیں بندا تے فرمایوس وی ہو جاندا
نیں۔ نظم ”ہرکھ“ دیکھو:

روح پہلوں ای زخمی اے
جنتروی ہن ردگی ہويا
ہیر تے مڑوی لکھنی نا ہیں
دل رانجھا کیوں جوگی ہويا (28)

ڈاکٹر اسلم رانا ہوراں دیاں نظماں دا اک دو جے نال موازنہ کریئے تاں ایہہ گل نتر کے سامنے
آؤندی اے کہ اوہناں پنڈ تے شہر دے وسنیکاں دی حیاتی دا جنگی طرح موازنہ کیتا اے۔ شہر دے

لوکاں دے دکھ وی دسے نیں تے پنڈ دے وسینکاں دے مسلیاں بارے وی گل کیتی اے۔ اوہناں دی نظم ”اپنے پنڈ وچ واپری اک وارتا“ دا بیانیہ شریف کنجاہی دی نظم ”ویرتوں کنجاہ دا ایں“ نال مکھ وکھالی کھاندا اے تے ایمائیت منیر نیازی دیاں نظماں ورگی وکھالی دیندی اے:

ایہہ کون اے.....؟ / ایہہ اسلم اے.....! / اسلم کیہڑا اے.....؟ / کمال اے بھی /
توں نہیں سیہانیا / یار اوہ اسلم / رانیاں دا چھوہر / عبدالرحمن دا پوترا

.....
بالاں نوں پڑھاندا اے / ڈاکٹر وی تے ہو گیا اے

.....
جے بالاں نوں ای پڑھانا سو / تے اتھے بالاں نوں پڑھائے / ڈاکٹر والے اپنے
جوہر سانون وی کجھ وکھائے / چھڈ پر ایہہ توں کیہڑیاں گلاں لے بیٹھائیں / چل
اٹھ ملنا نہیں او / نہیں یار..... جے سیہانیا نہیں تے ملنا کیہ (29)

(3) حنیف صوفی:

حنیف صوفی ہوراں دی پہچان پنجابی غزل اے۔ اوہناں دی پنجابی غزلاں دی کتاب ”کنڈیاں چوں خوشبو“ 1992ء وچ چھپی۔ کئی نظماں دی لکھیاں پر اوہناں دی پہچان پنجابی غزل ای بنی۔ اوہناں دی غزل دا مضمون چھواں ہوندا اے جیہدے وچ ہولا جیہا استعجاب، ڈرامائی کیفیت تے ہکا اشعار ملدا اے۔ اوہناں نے نہ صرف غزل نوں نواں اعتماد دتا سگوں غزل دے فطری روپ وچوں نویں سورج دی روشن جہات پوائی اے۔ زمانے دی حقیقت نوں اپنی شاعری راہیں بیان کیتا اے:

لیکھاں دی تحریر اُتے میں روواں کہ ہساں

سرُجانی تقدیر دے اُتے میں روواں کہ ہساں

میرا کل سرمایہ ایہو پاٹیاں جیاں لیراں

اپنی اس جاگیر دے اُتے میں روواں کہ ہساں (30)

حنیف صوفی ہوراں اپنے ذاتی تجربات نوں بنیاد بنا کے اجتماعی دکھاں تے تجربات دی عکاسی کردے ہوئے غمِ جاناں دے نال نال دوراں دی ترجمانی کیتی اے۔ غم اک اچھا جذبہ اے جیہڑا تاثر دی شدت توں نہ صرف اگھڑا دے سگوں محسوسات دی دنیا نوں وی اتھل پتھل کر دیندا اے:

ساڈے لئی تے یار زمانے اوہو ای نیں

اج وی اوہدے کول بہانے اوہو ای نیں

لوکیں مالک بن گئے شیش محلاں دے

میری گلی اُتے کانے اوہو ای نیں (31)

معروف پنجابی غزل گو شاعر پروفیسر منٹاسلیپی حنیف صوفی دی شاعری بارے لکھدے نیں:
 ”حنیف صوفی نے اپنے چار پتھرے کھلری حیاتی دا کھلی اکھیں مشاہدہ کر کے
 اوہدے نال اپنے ذاتی دکھاں درداں نوں شامل کیتا اے۔ اوہنے اپنے آل
 دوالے دے دکھاں درداں جھوڑیاں تے جھوڑیاں نوں اپنے احساسات دی کٹھالی
 وچ تپایا، ڈھالیا تے گالیا اے۔“ (32)

حنیف صوفی ہوراں اپنی شاعری وچ کئی استعارے بھرویں انداز نال ورتے نیں۔ جویں
 ”مکان“ دا استعارہ اوہناں دی غزلاں دی کتاب ”کنڈیاں چوں خوشبو“ وچ کئی واری ظاہر ہويا اے۔
 ایسے طرحاں پتھر دا استعارہ وی ورتیا اے۔ جیہدے توں اسانوں شاعر اُتے گزرن والیاں سختیاں دا
 اندازہ ہوندا اے:

چُکے ویکھ کسے نے مینوں کسے الارے پتھر
 اوس گلی چوں کھاہدے جا کے بڑے کرارے پتھر (33)

Socio Political Aspect حنیف صوفی دی شاعری دا ڈھلا حوالہ اے۔ جیہڑا اوہناں
 دی شناخت بنیا۔ تھلے دتے جارہے مطلع دے اک مصرعے توں عنوان بنا کے معروف کالم نگار عطاء الحق
 قاسمی ہوراں روزنامہ جنگ لاہور وچ اک کالم وی لکھیا سی:

اپنے ڈھڈ دی بھکھ لئی لوکاں ہیرے گروی رکھے
 ہر ہوٹل تے نئے نئے بچے گروی رکھے
 دھی دی شادی ویلے ماں نے صرفے عزت رکھی
 ادھے گبنے دھی نوں دتے ادھے گروی رکھے
 ماہٹر گھر نے مستقبل لئی پتر باہر پڑھایا
 اس پتر نے لو میرج لئی ماپے گروی رکھے (34)

حنیف صوفی ہوراں پنجابی غزلاں توں علاوہ نظماں وی لکھیاں جیہناں وچ سرمایہ دارانہ نظام،
 پنجاب دی ثقافت نوں خاص کر موضوع بنایا:

ویلے دی گل / دسوں کھاں! / اُس دیس دے واسی / کتھوں خوشیاں لہن جا کے /
 جیہڑے دیس دے آگوسارے / آپے ای سب تے آپے ای جوگی / اپنے اپنے
 پھن کھلاری / سندر سندر جیاں تائیں ڈنگی جاندا / آپے ای چورتے آپ ای
 راکھ / آپ ای سنھاں لاوندے اتھے / آپ ای سٹاں ماری جاندا / چوراوے
 چور پکاری جاندا، (35)

(4) اکرم باجوه:

اکرم باجوه ہوریں پنجابی زبان دے اوہ شاعر نیں جیہناں غزل تے نظم دونوں وچ جھنڈے گڈے نیں۔ اوہ پنجابی شاعری دی جُہ وچ اک نویں، نویکلی تے اگھڑی ہوئی بھرویں آواز اے۔ ایس آواز وچ سھے سر، سوز، گداز، جذبے تے مستی، من موہن کیفیت عنایت، ترم تے تغزل دے سھے رنگ موجود نیں۔ ایہ رنگ بڑے شوخ تے سوہنی ست رنگی پینگھ وانگوں دکھالی دیندے نیں تے شعری ریت تے شاعری دا فن اپنی پوری طاقت تے توانائی نال ابلاغ دیاں سھے لوڑاں تھوڑاں پوریاں کردیاں ہویاں ظاہر ہوندا اے۔ اکرم باجوه دی غزل نہ صرف اجوکی غزل نوں شگاردی نظر آؤندی اے سگوں خیال دے نویکلے راہ ولے ٹوردی دکھالی دیندی اے۔

زبان دا ورتاوا، سوچاں دی گہرائی، حرفاں دی پختگی، فلراں دی اُچیائی تے جذبیائی دی سچائی اکرم باجوه دی غزلاں دا اک نویکلا روپ اے۔ اوہناں دی غزل وچ جویں تے ٹھکویں اکھر، سوہنیاں ترکیباں، نویاں تشبیہاں، تھکے استعارے، مونہوں بولدے محاورے تے آکھان ہتھ نہج کے کھلوتے ہوندے نیں۔ اوہناں دا مشاہدہ ڈوگھاتے تجربہ وسیع اے۔

میرے سینے وچ شرارے رہن دیو

بن دے جے نیں لانبو سارے رہن دیو

میرے کول تے ایہو جین سہارا نیں

پلکاں اُتے کنبدے تارے رہن دیو (36)

ہر شاعر کول اپنا وکھرا اسلوب ہوندا اے۔ جیہدے وچ اوہ اپنی مرضی دے اکھر ورتدا اے۔ اکرم باجوه ہوراں دی غزل وچ چن، تارے، سورج، امبر، لہو، خوشبو، رات، ویڑھے، عشق، پاندھی، بلھاں، چاواں، پھل، پوداں، پچھی، ہیرے، سجن، یاداں، لکیراں، جیون، شرارے وغیرہ اوہ اکھر نیں جیہڑے کئی واری آئے نیں:

میرے سجن چو بھال لاؤن توں اکدے نہیں

تاہیوں لہو چوں درد گھتیرے مکدے نہیں (37)

ایہ نہرے دا جادو اک دن تُئے لا

میرے جے وچوں سورج پھٹے گا (38)

پھل کلیاں مہک دیندے کس طرح

اوہ جو خشبوآں تے پہرے لا گیا (39)

اکرم باجوہ ہوراں دیاں غزلاں دے دو وڈے موضوع نیں۔ اک غم جاناں تے دو جا غم
دوراں ایہناں دونواں موضوعاں نوں بڑے سوہنے طریقے نال اوہناں اپنی شاعری وچ بیان کیتا اے۔
ہجرتے فراق دے دکھ نوں انج بیان کیتا اے۔

ہجر دا اتھرا سورج سرتوں ڈھلدا نہیں
ہور نہ دیو پیار سہارے رہن دیو (40)

اوہدیاں گلاں چیتے کر کے
اکھاں کیہ دل بھر آؤندا اے (41)

اکرم باجوہ ہوراں داناں جویں پنجابی غزل وچ سرکڑھواں اے اوہ سے طرح ای پنجابی نظم وچ
دکھراتے نوکھلا اے جویں اوہناں غزلاں وچ سوہنے موضوعاں نوں چھیڑیاں اے اوہ سے طرح ای پنجابی
نظم وچ ایس رہتل دیاں گلاں نوں وی موضوع بنایا اے۔ اکرم باجوہ فطرت دا شاعر اے۔ اوہناں دی
شاعری وچ فطرت پورے جوہن تے دکھائی دیندی اے تے ایہ رنگ اوہدی نظم وچ دکھائی دیندا اے:

سارے دن دا ہفیا سورج ڈوگھی قبرے جا لتھا اے
دکھاں دے لے پرچھاویں دھرتی اُتوں مک گئے نیں
شام دے سرتے سُرے رگی چنی جہی اک پے گئی اے
سارے دن دے تھکے ہالی، مڑ کے گھر نوں آگئے نیں (42)

اکرم باجوہ پنجاب دی ثقافت توں بڑی چنگی طرح جانوں نیں۔ اپنی شاعری وچ پنجاب،
پنجابیت، پنجاب دی ثقافت، پینڈ و وسیب، پنجویں تے ٹھگوس انداز نال بیان کیتا اے۔ اوہناں دی
شاعری وچ لوک پریت دے پیار جھلکارے وی موجود نیں۔ پنگھ، ترنجن، چرخے، مدھانی تے نیلے دی
ڈاڈھی تانگ اے تے ایہ سارے پینڈو رہتل دے جیوندے جاگدے انسان اوہناں دی شاعری وچ
تھاں تھاں تے اپنے جوہن دے لشکارے دکھارے نیں:

توں جٹی دیس پنجاب دی، ترا مکھڑا ہاڑ دی دھپ
توں شرم حیا دی مورتی، ترے بلھاں اُتے چپ
توں رانی وچ ترنجن تری چھلی گھورو گھور
کوئی کھوہ کے تیتھوں لے گیا ترا جوہن حسن غرور (43)

ایسے ای پنجاب پنجابیت بارے گل کردیاں ہویاں پروفیسر ڈاکٹر عادل صدیقی اوہناں بارے
لکھدے نیں:

”اوہدے کول صرف لفظی چتر کاری نہیں ملدی سگوں مصرعے وچ پنجاب تے پنجابیت

کھل ڈلھ کے سامنے آؤندی اے۔ اوہدی علامت دا گھنڈ لاہندیاں وہ مزہ آؤندا اے۔ اوہ پنجاب دیاں پیلیاں تے بنیاں تے ٹردا پھر دا دکھالی دیندا اے۔“ (44)

(5) کلیم شہزاد:

کلیم شہزاد پنجابی زبان تے ادب دے حوالے نال کئی طرح پہچان رکھدے نیں۔ پنجابی شاعری دیاں کئی صفاں تے ہیئتاں وچ شاعری کیتی اے تے فکشن وچ وی اچا مقام رکھدے نیں۔ اوہناں دی پنجابی غزلاں دی پہلی کتاب ”پلک بنیرے“ 1991ء وچ۔ نعتاں دی کتاب ”سنہری جالیاں“ 1998ء، بالاں لئی نظماں دی کتاب ”پینگھ ہلارے“ 2001ء، پنجابی سی حرفیاں دی کتاب ”راگ وراگ“ 2014ء وچ چھپی۔

کلیم شہزاد ہوراں دی شاعری بھرے دکھ، درد غم تے پیڑ دے پکھوں وی نولکے انداز دی شاعری اے۔ ثقافتی تے تہذیبی پچھوڑ وچ رچیاں ہویاں گلاں ٹھیٹھ لب ولہجہ اوہناں توں اک پل دی دور ہوندا نہیں جا پدا۔

دل دے ویڑھے جانجھر چھٹکے یاداں دی

آؤندے جان دے ساہ دھالاں پاؤندے نیں (45)

کلیم شہزاد ہوراں دی شاعری دا خمیر وی ایسے دھرتی توں ای پنگر دا اے۔ اساڈی ثقافت، لوک داستان، لوک ادب اوہناں دی شاعری وچ بھرویں انداز نال دکھالی دیندا اے۔ ایس حوالے نال ڈاکٹر اسلم رانا لکھدے نیں:

”کلیم شہزاد دی شاعری اندر پنجاب دی بھوری مٹی دی مہک رچی ہوئی اے۔ انج

لگدا اے جویں اوہدی شاعری نے لوکاں دے سفنیاں نوں تعبیر بخش دتی اے تے

اوہ زمین دی پچھان بن گئی اے تے کلیم شہزاد نے ساہ لین دے عمل نوں جیوندی

جاگدی حیاتی وچ بدلن دا آہرای نہیں کیتا سگوں اوہدا تخلیقی اظہار وی کیتا اے۔“ (46)

لوک داستان دے حوالے نال اوہناں دیاں غزلاں دے کئی شعر امر ہو گئے نیں۔ جیہناں

وچ پوری داستان پنگر کے سامنے آؤندی اے۔

اج وی تیرا سوگ مناوَن پیار دیئے تصویرے

درد جتھاں دے پانی دے وچ رچیاں تیریاں چیکاں (47)

ایویں تحت ہزارا چھڈ کے پردیاں وچ بیٹھے نہیں

جھنگ سیالیں رشتاں وٹ دے اک مکھڑے دے قیدی آں (48)

کلیم شہزاد ہوراں دیاں غزلاں وچ تاں گ، درد، ہجرتے فراق، پیار، محبت، وچھوڑے دی گل
وی بھرویں انداز نال مل جاندی اے۔

تیرے نیناں دی جوہ اندر سویرے جاگدے رہندے
ترے زلفاں دی چھاں تھلے ہنیرے جاگدے رہندے
کدی تے اوہدیاں دیاں وچوں آئے گا کوئی پنچھی
دے راتیں اڈیک اندر ہنیرے جاگدے رہندے (49)

شاہ حسین پنجابی کلاسیکی شعری صنف ”کافی“ دے موڑھی تصور کیجے جاندے نیں۔ بلھے شاہ،
خواجہ غلام فرید دیاں کافیاں وی مشہور نیں۔ جدید دور وچ نجم حسین سید، مشتاق صوفی تے شہزاد قیصر دے
ناں ایس صنف دے حوالے نال سرکدھویں نیں۔ کلیم شہزاد ہوراں دیاں کافیاں وچ درد، سوز، گداز،
ثقافت دارنگ کھل کے سامنے آؤندا اے۔

میتھوں سبھے خوشیاں مکھڑے پھیرے نیں
غم دے دیوے بلدے درد ہنیرے نیں
نیناں دے وچ جگراتے دے ڈیرے نیں
اکھیاں ویکھن ہر دم رستے خواہاں دے (50)

کلیم شہزاد ہوراں پنجابی شاعری دی لوک صنف ماہیے وچ وی شاعری کیتی اے۔ آپ دے
ماہیاں وچ ہجر، وصال، تاں گ، وچھوڑا، درد، فراق، دکھ سکھ دیاں گلاں، پنجاب دے واسیاں دیاں خوشیاں
تے چاواں دا اظہار جے جذبے بھرپور طریقے نال ملدے نیں:
سڑکاں تے روڑی اے

ماہی دیاں ہجراں نے رت ساری نچوڑی اے (51)
کوٹھے دی چھت ہووے

جدوں تیری یاد آوے، پونی وی نہ کت ہووے (52)

کلیم شہزاد ہوراں دیاں سی حرفیاں وچ اسانوں کئی موضوع مل جاندے نیں۔ ہجر فراق، عشق دا
تصور، امید دی کرن، نیک عملاں دی تلقین، حسن، دنیا دی بے ثباتی جے کئی موضوع اوہناں دی سی حرف
وچ مل جاندے نیں۔

اک جے دن نہیں سدا رہندے نہیری رات نوں چن اے چمک پیندا
تھل مارو تے چولستان اتے بدل رب دی رحمت دا لشک پیندا
ٹھنڈے بیت بہار دے موسماں وچ لاہو راہ وچ سیک لئی بھڑک پیندا

آوے جس کلیم پھیر جیونے دی، ڈھول وصل دا جدوں ایں کھڑک پیندا (53)

(6) ڈاکٹر نوید شہزاد:

پنجابی زبان تے ادب وچ سرکدھواں ناں ڈاکٹر نوید شہزاد دا اے۔ جیہناں تحقیق، تنقید، لسانیات تے پنجابی نظم وچ بھرواں وادھا کیتا اے۔ تحقیق، تنقید، لسانی حوالے نال اوہناں دیاں خدمات بھردیاں نیں پر شاعری تے فر جدید پنجابی نظم وچ اوہناں دی وکھری سیہان بن گئی اے۔ اوہناں دی شعری مجموعے ”گلاں کردے ہنجو“ 1994ء، ”درد پوشا کال“ 1995ء، ”چھکار“ 1996ء، ”جس دن چپ دا سورج چڑھیا“ 1997ء، ”تارے مینوں تکدے نیں“ 1999ء، ”ترلوک“ 2004ء، ”ظہیر احمد شفیق لئی نظمیں“ 2007ء، ”کنک و نیاں دی کوتا“ 2010ء، ”نظم اسانوں لکھنا چاہوے“ 2011ء، ”فشتنگ لائن“ 2013ء، ”دریا ڈوبن چلیاواں“ 2016ء، ”سورج راگ“ 2019ء وچ چھپے۔

پنجابی غزل وچ نوید شہزاد ہوراں نے پنجابی ثقافت نوں بھرویں انداز نال سامنے لیاندا اے ایس مٹی دے وسزیکاں دے جذبے، سدھراں، احساس، چاہ، دکھ سکھ تے مسئلے مسائل کھول کے بیان کیتے نیں۔ نوید شہزاد دکھاں درداں دے بارے وی اپنی غزل وچ گل بات کردے نیں تے نال ایہناں نوں مٹاون بارے حل وی دسدے نیں:

چکاں گے کنج لاشے ڈٹھے خواہاں دے

رل کے دیئے ایہ دفنا مڑ چلنے آں (54)

جگ چوں دکھ مٹ سکدے نیں

کرن بے سوچ وچا رکھڈونے (55)

نوید شہزاد دیاں غزلاں وچ عشق دا جذبہ، ہجرت فراق دیاں گلاں ابھر کے سامنے آؤندیاں نیں۔ اوہ گل عشق مجازی توں شروع کردے نیں تے سوہنے طریقے نال عشق حقیقی تائیں لے کے جاندے نیں۔ کیوں کہ جیہڑا بندہ عشق حقیقی نوں پالیندا اے اوہ ایس دنیا دی بے ثباتی توں بڑی دور چلا جاند اے۔ عشق حقیقی وچ بندہ ڈوگھیا کی وچ ڈب کے اپنے محبوب نوں پالیندا اے۔ تے ہر ویلے اوہنوں ملن دی آس لالیندا اے:

من لے آکھا من لے آمر چلنے آں

پل پل کھڑکھڑ نہ پچھتا مڑ چلنے آں (56)

جدید پنجابی نظم وچ اک عرصے توں جیہڑا جمود چلدا آرہیا سی اوہنوں بڑے سوہنے طریقے نال نوید شہزاد ہوراں اپنی شاعری راہیں توڑیا اے۔ جدید پنجابی نظم وچ اوہناں کئی نویں تجربے کیتے نیں، کئی نویں خیال، کئی نویں، اکھرورتے نیں۔ اوہناں دیاں نظمیں دے حوالے نال گل کردے ہوئیاں پروفیسر

ڈاکٹر نبیلہ رحمن لکھدیاں نیں:

”اودھیاں نظماں دے سرناویں اودھیاں زبان دے ساختیاتی تجریاں تے مابعد جدیدیت دے آئینہ دار نیں۔ شاعری تخلیقی عمل وچ Struture of Events اُتے Struture of words دا وکھرا وکھرا ادراک کرن دی بجائے ایہناں دوہاں نوں سانجھی اکائی دے طور تے ویکھدا اے۔ اودھیاں لفظ تے اوہناں دے لسانی مرکب، ’شے‘ تے خیال دے لاشیاں وچ گھجے ہوندے نیں۔ لفظاں دی دلیل غیر واضح حوالیاں دی دوہریت Duality of Reference توں پھدھدی اے۔ شاعر لفظاں دے اساسی تصور توں معنوی حوالے تخلیق کردا اے۔ نوید شہزاد دی شاعری لفظی، شعری تخیلاتی، معنوی ہر طرح نویکلی اے اودھیاں کلام نویں شعری مزاج تے ذوق دا امیل پتھر ہی نہیں بلکہ جدید تر پنجابی نظم دا نواں جہان اے۔“ (57)

نوید شہزاد اودھیاں نظماں وچ نویں لفظ گھڑن دا وسیع تجربہ ملدا اے۔ اک لفظ توں دو جال لفظ بنانا، دو مختلف لفظاں نوں ملا کے اک نواں لفظ بنالینا، لفظاں دے نویں معنی بنالینا اوہناں دیاں نظماں وچ کئی تھاواں تے ویکھیا جاسکدا اے۔ نظم توں تنظم، poem توں poemt، ادوک تے جوک نوں ملا کے ادجوکت بنا دتا اے۔ پندھ تے واٹ نوں ملا کے پندھوٹا ورتیا اے۔ ایس حوالے نال ڈاکٹر ناصر عباس نیر لکھدے نیں:

”نوید شہزاد کی شاید کوئی نظم ایسی ہو جس میں نئے لفظ گھڑنے، پرانے لفظوں کو نئے نئے طریقے سے استعمال کرنے، مانوس لفظوں کو غیر مانوس سیاق میں بروئے کار لانے کا رویہ نہ ملتا ہو۔“ (58)

اوہناں دی نظم ”تنظم“ ویکھو:

ادھ لکھی نظم وچھا کے سون دا/ اک اپنا ہی سکھ اے/ مکمل نظم نال ساری رات گلاں کرن دا/ اک وکھرا ای دکھ اے (59)

نوید شہزاد ہوراں دی اک ہور نظم ویکھو جیہدے وچ اوہناں Modern Age تے Stone Age نوں ملا کے Modsto Age لفظ بنایا اے تے اج دی دنیا دیاں پیچیدہ سچائیاں نوں نویں انداز نال بیان کردتا اے۔ نظم انج شروع ہوندی اے:

چانن دا لک دوہرا ہو چکیا سی/ اسیں تینوں لہر رہے ساں/ چھاواں اپنے لئی/ رکھ لہ رہیاں سن (60)

نوید شہزاد دیاں نظماں وچ جے اگر کتھے ناامیدی دا شبہ پیدا اے تاں نال ای امید دی کرن ضروری وکھالی دیندی اے۔ ہجر فراق دے دکھ وی ملدے نیں، دکھاں تکلیفاں دا اظہار وی دسد اے

تے نال ای خوشی دی نوید وی لہجہ جاندی اے۔ کسے شے دا انتظار وی ملدا اے، بے چینی دی کیفیت وی لہجہ دی اے تے اگے ودھن دا جذبہ وی دکھائی دیندا اے:

میں ستاں دریاواں دا رنج / اپنے ڈھڈتے بھجھ کے / اٹھویں دریا ول نسیا تے /
میرے ہتھیاں دیاں تلیاں نے / لہو دیاں سیبلاں لا دیتاں / اگلی واری میری سی /
میں پچھلیاں تنہاں پیڑھیاں توں / دل دے بوسے تے کھڑا ساں / میری واری آئی
تے دن ڈب گیا (61)

نوید شہزاد دیاں نظماں وچ امید دی کرن، ہمت، حوصلہ، خوشی، طمانیت وی بھروسے انداز وچ ملدی اے۔ جیہدے وچ شاعر کول اگے ودھن دا جذبہ موجود اے۔
بدل نمریا، سورج ورھیا / گوڈے گوڈے دھپ / چھانواں چکڑ وچکڑی / چل آ
اوتھے چلیے جتھوں / بن مرضی دے آئے ساں / یا فر اُس تھیں چلیے جتھے / تر لوکے
پے وسدے نیں (62)

پنجابی شاعری وچ نرگسیت دا عنصر وی کئی شاعراں کول ملدا اے۔ منیر نیازی دی شاعری وچ ایہ عنصر بھرواں مل جاندا اے۔ نوید شہزاد دی شاعری وچ وی نرگسیت کسے نہ کسے حوالے نال موجود اے:
ہر موسم دی اکھ وچ جد میں / رڑکن لگ پیا، تے فیرو / میری چنتا مک جاوے گی /
اُس ویلے وی توں نہ آویں / تیرے آیاں چانن کھنڈ جانا اے (63)
ایسے طرحاں ای اوہناں دیاں نظماں ”خود مختاری“ تے ”دعویٰ“ نیں:
دھرتی دی ہر شے دیوے گی / میرے باجھ دہائی / میرے نال اے رونق ایتھے /
میرے نال خدائی (64)

ڈاکٹر نوید شہزاد دیاں نظماں دے کئی کچھ نیں نویں لفظ، عشق مجازی توں عشق حقیقی دا سفر، نا امید توں امید، شکست توں لے کے جتن دی ہمت تے حوصلہ، جدیدیت توں مابعد جدیدیت ول رجحان، نویں گھڑے ہوئے لفظاں دے نویں معنی، تخیل، خیال، پنجاب دی ثقافت، نظم وچ نثر دا سواد سب کچھ مل جاندا اے۔ آون والے ویلے وچ اوہناں دی شاعری دے کئی کچھ ہور وی کھلن گے۔
مکدی گل ایہ کہ پنجابی زبان تے ادب وچ شاعری دا مڈھ تحصیل بورے والا توں ای بجھیا۔
ایس علاقے وچ قابل قدر تے قابل استعمال پنجابی شعری ادب وڈی مقدار وچ سامنے آچکیا اے۔
شاعراں دی وڈی گنتی، مضبوط شعری ادبی روایت، کئی سوکتاباں دا ایس علاقے توں چھپنا ایس گل دی گواہی اے کہ ایہ علاقہ پنجابی شعری ادب دے حوالے نال اپنی سیہان آپ بنا چکیا اے تے ابھدی زرخیزی وچ دن رات وادھا ہوندا جا رہیا اے۔

حوالے:

- * لیکچرار پنجابی، گورنمنٹ کالج ٹاؤن شب، لاہور
- 1- اے غفار پاشا۔ بورے والا، تاریخ کے آئینے میں (بورے والا: غالب اکیڈمی، 1989ء) 24-25۔
- 2- روزنامہ پکار، اسلام آباد، شمارہ 14 مارچ 1987ء
- 3- روزنامہ نوائے وقت، لاہور، شمارہ 14 مارچ 1987ء
- 4- کلیم شہزاد۔ ضلع وہاڑی، تاریخ، ثقافت، ادب (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1994ء) 79-80۔
- 5- ماہنامہ لہراں، لاہور، شمارہ نومبر 1980ء
- 6- شریف کنجاہی۔ جھانپیاں (لاہور: عزیز بک ڈپو اردو بازار، 1994ء) 23۔
- 7- نوید احمد شہزاد۔ ضلع وہاڑی میں پنجابی شعری ادب کی تخلیق کا جائزہ، تحقیقی مقالہ برائے بی ایڈ، (ملتان: گورنمنٹ کالج آف ایجوکیشن، 1993ء) 56۔
- 8- کلیم شہزاد۔ ضلع وہاڑی، تاریخ، ثقافت، ادب۔ 361-377۔
- 9- احمد شہزاد۔ تحصیل بورے والا دی پنجابی شاعری: اک دیروا، تحقیقی مقالہ برائے ایم فل پنجابی، (لاہور: شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، 2018ء) 28۔
- 10- انیزہ امانت علی۔ علی محمد ملوک دی پنجابی شاعری، تحقیقی مقالہ برائے ایم اے پنجابی (لاہور: شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، 2012ء-2010ء) 47۔
- 11- علی محمد ملوک۔ مورچلد یاں سوچاں (بورے والا، مجلس میاں محمد، 1984ء) 99۔
- 12- علی محمد ملوک۔ مورچلد یاں سوچاں، 101۔
- 13- علی محمد ملوک۔ مورچلد یاں سوچاں، 52۔
- 14- علی محمد ملوک۔ مورچلد یاں سوچاں، 80۔
- 15- انیزہ امانت علی۔ علی محمد ملوک دی پنجابی شاعری، 73۔
- 16- علی محمد ملوک۔ مورچلد یاں سوچاں، 39۔
- 17- علی محمد ملوک۔ مورچلد یاں سوچاں، 177۔
- 18- احمد شہزاد۔ تحصیل بورے والا دی پنجابی شاعری: اک دیروا، 100۔
- 19- علی محمد ملوک۔ مہک اڈاری حرفاں دی (بورے والا: لالہ اکیڈمی، 1996ء) 11۔
- 20- علی محمد ملوک۔ مہک اڈاری حرفاں دی، 111۔
- 21- اکرم باجوہ۔ اکھر اکھر باشنا (لاہور: مرکز پنجابی بورڈ، پاکستان، 2003ء) 73۔
- 22- اکرم باجوہ۔ اکھر اکھر باشنا، 89-90۔

- 23- عاصمہ قادری، ڈاکٹر۔ ڈاکٹر اسلم رانا بحیثیت شاعر، تحقیقی مقالہ برائے ایم اے پنجابی (لاہور: شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، 1995-1996ء) 61۔
- 24- اسلم رانا، ڈاکٹر۔ تپدی تریل (لاہور: نیلی بار اکیڈمی 1984ء) 165۔
- 25- عاصمہ قادری، ڈاکٹر۔ ڈاکٹر اسلم رانا بحیثیت شاعر، 136۔
- 26- اسلم رانا، ڈاکٹر۔ تپدی تریل، 131۔
- 27- اسلم رانا، ڈاکٹر۔ تپدی تریل، 118۔
- 28- اسلم رانا، ڈاکٹر۔ تپدی تریل، 77۔
- 29- اسلم رانا، ڈاکٹر۔ ساون سفنے (لاہور: پولیمیر پبلی کیشنز 1990ء) 133۔
- 30- حنیف صوفی۔ کنڈیاں چوں خوشبو (بورے والا: مجلس میں محمد بخش 1992ء) 89۔
- 31- حنیف صوفی۔ کنڈیاں چوں خوشبو، 31۔
- 32- حنیف صوفی۔ کنڈیاں چوں خوشبو، فلیپ
- 33- حنیف صوفی۔ کنڈیاں چوں خوشبو، 41-42۔
- 34- آمنہ خورشید۔ حنیف صوفی دی پنجابی شاعری، تحقیقی مقالہ برائے ایم اے پنجابی (لاہور: شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، 2014-2016ء) 101-102۔
- 35- اکرم باوجوہ۔ سورج نال شریکا (لاہور: انسٹیٹوٹ آف پنجابی لیترونج اینڈ کلچر 1999ء) 85۔
- 36- اکرم باوجوہ۔ سورج نال شریکا، 30۔
- 37- اکرم باوجوہ۔ سورج نال شریکا، 42۔
- 38- اکرم باوجوہ۔ سورج نال شریکا، 68۔
- 39- اکرم باوجوہ۔ سورج نال شریکا، 85۔
- 40- اکرم باوجوہ۔ سورج نال شریکا، 65۔
- 41- اکرم باوجوہ، اکھ دا جنگل (بورے والا، لالہ اکیڈمی 1993ء) 68۔
- 42- اکرم باوجوہ۔ سورج نال شریکا، 110-111۔
- 43- صفدر حسین برق، ڈاکٹر۔ مکھ مہاندرا (لاہور: مسود کھدر پوش ٹرسٹ 2009ء) 35۔
- 44- کلیم شہزاد۔ پلک: بنیرے (بورے والا: غالب اکیڈمی 1991ء) 63۔
- 45- کلیم شہزاد۔ پلک: بنیرے، 100۔
- 46- کلیم شہزاد۔ پلک: بنیرے، 86۔
- 47- کلیم شہزاد۔ پلک: بنیرے، 39۔
- 48- کلیم شہزاد۔ پلک: بنیرے، 27۔

- 49- کلیم شہزاد۔ سونہہ فجر دے تارے دی (لاہور: عمیر پبلشرز 1990ء) 34۔
- 50- کلیم شہزاد۔ سونہہ فجر دے تارے دی، 66۔
- 51- کلیم شہزاد۔ سونہہ فجر دے تارے دی، 70۔
- 52- کلیم شہزاد۔ راگ وراگ (لاہور: مقصود پبلشرز 2014ء) 7۔
- 53- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ گلاں کر دے ہنجو (لاہور: غالب اکیڈمی 1994ء) 46۔
- 54- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ گلاں کر دے ہنجو، 40۔
- 55- نوید شہزاد ڈاکٹر۔ جس دن چپ داسورج چڑھیا (لاہور: عمیر پبلشرز 1997ء) 19۔
- 56- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ جس دن چپ داسورج چڑھیا، 50۔
- 57- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ نظم اسانوں لکھنا چاہوے (لاہور: مقصود پبلشرز، 2013ء) 31۔
- 58- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ دریا ڈوبن چلیا واں (لاہور: مقصود پبلشرز 2014ء) 13۔
- 59- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ دریا ڈوبن چلیا واں، 39۔
- 60- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ دریا ڈوبن چلیا واں، 88۔
- 61- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ نظم اسانوں لکھنا چاہوے، 37۔
- 62- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ نظم اسانوں لکھنا چاہوے، 21۔
- 63- نوید شہزاد، ڈاکٹر۔ نظم اسانوں لکھنا چاہوے، 29۔

* ڈاکٹر بتول زہرہ

سماجی و معاشی ترقی میں پنجابی زبان کا کردار

Abstract:

This paper is about the debate over the role of language in socio-economic development. Drawing on the experience of Punjab, we examine the rich historical tradition of debate about the positive role which language can play in national development, and suggests a theoretical grounding for those arguments. The main thrust of this paper is that development, whether narrowly or broadly defined, cannot be achieved unless it involves the participation of all in the development process, and such participation inevitably requires that people are reached and are able to reach others in the language or languages in which they are competent.

Keywords: *Language, Punjabi, Role, Socio, Economic, development*

تعارف:

- پس ماندگی، غیر منصفانہ تقسیم، بچوں کو تعلیم کی عدم فراہمی اور عام آدمی کے لیے تفریحی سہولیات کی کمی کے نتیجے میں غربت، جہالت اور افلاس پیدا ہوتے ہیں۔ انہی بیماریوں کی وجہ سے پاکستان غیر ترقی یافتہ ملکوں کی صف میں شمار ہوتا ہے۔ ہمیں سب سے پہلے یہ دیکھنا ہوگا کہ ہم سے کیا غلطیاں سرزد ہوئیں؟
- پاکستان ترقی یافتہ ممالک میں کیوں شامل نہ ہو سکا؟
- کیا یہ ملک معاشی، سماجی اور انسانی ترقی میں بھارت، بنگلہ دیش اور سری لنکا جیسے ملکوں سے بھی پیچھے رہ گیا؟
- ہماری خوشحالی کی راہ میں کون سی بڑی رکاوٹیں ہیں؟
- ترقی کی راہ میں حائل رکاوٹوں کو کیسے دور کیا جاسکتا ہے اور ہم اس سلسلے میں کیا کردار ادا کر سکتے ہیں؟
- یہ اور اس طرح کے بہت سے سوالات آج نوجوان نسل کے ذہنوں میں آرہے ہیں۔ یہ مسائل جو ہم نے اپنے اکابرین سے ورثے میں پائے ہیں۔
- اگرچہ حکمران اشرافیہ کی جانب سے آبادی کی اکثریت کا بہانہ تراش کر انسانی وسائل کی ترقی کو